

Helen Gavin
Theresa Porter

Kobiety i agresja

przełożyła
Anna Binder

Towarzystwo Naukowe
im. Stanisława Andreskiego

Kraków 2026

Spis treści

11	Przedmowa	
15	Podziękowania	
17	Teorie, badania i błędne przekonania na temat agresji u kobiet	1
18	Wprowadzenie	
19	Agresja i kobiety	
23	Przestępstwa z użyciem przemocy a kobiety	
27	Teorie agresji	
27	Teorie oparte na różnicach biologicznych	
42	Czynniki środowiskowe	
44	Modele psychologiczne	
55	Pomiar agresji	

		2
59	Ewolucja agresji	
59	Darwinizm i socjobiologia	
61	Naga małpa — mieszkała w dżungli czy w morzu?	
63	Ewolucja agresji i archeologia wojny	
65	Agresja międzypłciowa a agresja wewnątrzpłciowa	
69	Wnioski	
		3
71	Agresja pośrednia	
72	Agresja pośrednia u dziewczynek i nastolatk	
75	Kobiety i agresja pośrednia	
		4
81	Przemoc wobec dzieci i zaniedbanie dzieci przez kobiety	
81	Wprowadzenie	
83	Częstość występowania	
88	Choroba psychiczna	
90	Społeczne uczenie się i własna historia doświadczania przemocy	
92	Matki antyspołeczne	
95	Inne czynniki związane z przemocą wobec dzieci	
97	Niezapewnienie ochrony	
99	Postrzeganie swoich dzieci przez matki stosujące przemoc	
103	Recydywa	
104	Skutki stosowania przemocy wobec dzieci	
106	Wnioski	
		5
109	Przemoc w związkach intymnych ze strony kobiet	
109	Wprowadzenie	

- 114 Rozpowszechnienie przemocy kobiet wobec partnerów heteroseksualnych
- 120 Rozpowszechnienie przemocy kobiet wobec partnerek homoseksualnych
- 120 Siła i rodzaje obrażeń
- 122 Recydywa
- 123 Przemoc w związkach intymnych i stalking ze strony kobiet
- 123 Przemoc w związkach intymnych ze strony kobiet skutkująca zabójstwem
- 125 Inicjowanie przemocy w związku intymnym a samoobrona
- 126 Gniew, komunikacja i kontrola
- 129 Społeczne uczenie się a przemoc w związkach intymnych ze strony kobiet
- 130 Osobowość a przemoc w związku intymnym ze strony kobiet
- 133 Typologie
- 135 Zgłaszanie problemów przez ofiary
- 136 Bycie świadkiem przemocy między rodzicami
- 137 Terapia
- 140 Wnioski

6

143 **Gwałt, napaść seksualna i molestowanie przez kobiety**

- 143 Wprowadzenie
- 144 Gwałt, napaść seksualna i przymus: poza paradygmatem sprawca mężczyzna–ofiara kobieta
- 145 Rozpowszechnienie napaści seksualnych popełnianych przez kobiety na podstawie deklaracji sprawczyń
- 146 Rozpowszechnienie na podstawie deklaracji ofiar
- 149 Teorie dotyczące napaści seksualnych ze strony kobiet
- 151 Kobiety, które popełniają przestępstwa seksualne przeciwko dzieciom
- 151 Rozpowszechnienie

152	Podobieństwa i różnice w porównaniu z mężczyznami popęłniającymi przestępstwa seksualne
156	Typologie
159	Dewiacyjne pobudzenie i choroba psychiczna
161	Wcześniejsza wiktymizacja
162	Pornografia dziecięca i Internet
163	Skutki u ofiar
166	Świadomość, stronniczość związana z płcią i społeczne postrzeganie kobiet
167	Kwestie prawne
170	Ocena, terapia i recydywa
176	Krótką uwagę na temat młodocianych przestępczyni seksualnych
178	Wnioski

7

181 Dzieciobójstwa popełniane przez kobiety

181	Wprowadzenie
182	Zabójstwo dziecka tuż po narodzinach
185	Ukrywanie, zaprzeczanie i negowanie ciąży
189	Zabójstwo niemowlęcia
192	Zespół nagłej śmierci łóżeczkowej i dzieciobójstwo
194	Zabójstwa małych dzieci popełniane przez kobiety
197	Język, dzieciobójstwo i uprzedmiotowienie
199	Płeć i dzieciobójstwo
200	Typologie
201	Choroba psychiczna a dzieciobójstwo
207	Seryjne dzieciobójstwo
211	Kwestie prawne
215	Wnioski

8

217 Zabójstwa i kobiety

218	Czym jest zabójstwo?
-----	----------------------

218	Rodzaje zabójstw
218	Ludobójstwo
225	Morderstwo masowe
229	Masowe morderstwo z pobudek ideologicznych
231	Morderstwo
232	Zabijanie z miłości
234	Kobiety, które zabijają ze strachu
237	Kobiety, które zabijają dla pieniędzy
238	Dziewczęta, które zabijają
245	Zabójstwo
246	Samobójstwo
246	Wnioski

9

249 Seryjne morderstwa i kobiety

250	Czym jest seryjne morderstwo?
252	Wyjaśnienia dotyczące seryjnych morderstw
253	Dzieciństwo
261	Wyjaśnienia psychiatryczne
263	Rola psychopatii
266	Rola parafilii
268	Czynniki neurologiczne
270	Seryjne morderczynie
271	Seryjne zabójczynie zorientowane na komfort
273	Pary, które zabijają
278	Wnioski

10

279 Wnioski

285 Bibliografia

323 Indeks

Przedmowa

Poznałyśmy się kilka lat temu na interdyscyplinarnej konferencji, na której obie prezentowałyśmy różne referaty na ten sam temat: wykorzystywanie seksualne dzieci przez kobiety. Nasze rozmowy po konferencji przerodziły się najpierw w dyskusje dotyczące kwestii zabójstw dzieci, a potem w artykuł naukowy o dzieciobójstwie, po którym nastąpiły kolejne dyskusje i kolejne artykuły. W pewnym momencie stwierdziłyśmy, że chcemy zająć się szeroko rozpowszechnionym problemem agresywnego i przemocowego zachowania kobiet w bardziej kompleksowy sposób. Zauważyłyśmy, że w ciągu ostatnich dwudziestu lat ukazało się wiele publikacji, z których każda poruszała jedno zagadnienie dotyczące agresji kobiet, między innymi:

- *When Women Kill*¹,
- *Sexually Aggressive Women*²,

1 C.R. Man, *When Women Kill*, Suny Press, Albany 1996.

2 P.B. Anderson, C. Struckman-Johnson (red.), *Sexually Aggressive Women: Current Perspectives and Controversies*, Guilford Press, Nowy Jork 1998.

- *Woman-to-Woman Sexual Violence*³,
- *Aggression, Antisocial Behavior and Violence among Girls*⁴,
- *Gender Inclusive Treatment of Intimate Partner Violence*⁵,
- *Why Mothers Kill*⁶,
- *Female Sexual Offenders*⁷.

Każdy z tych tekstów był przełomowy i zwracał uwagę na problemy i konsekwencje związane z danym obszarem agresji kobiet. Brakowało jednak kompleksowego przeglądu i przekrojowej analizy zagadnienia agresji kobiet — jednej publikacji, która obejmowałaby wszystkie aspekty morderstw, gwałtów i przemocy ze strony kobiet.

Zgadzałyśmy się też co do tego, że temat agresji kobiet zasługuje na osobne miejsce w literaturze. Z wielu powodów zachowania kobiet, łącznie z zachowaniami agresywnymi, konsekwentnie opisuje się w kontekście bezpośredniego porównywania z zachowaniami mężczyzn. Historycznie rzecz ujmując, kwestię agresji kobiet przedstawiano wyłącznie w odniesieniu do agresji mężczyzn (przykładem może być stwierdzenie, że kobiety są mniej agresywne niż mężczyźni). Umieszczając agresję kobiet nieodmiennie w kontekście zachowań mężczyzn, sugeruje się, że agresja jest czymś typowym dla mężczyzn, a nietypowym dla kobiet. Trywializuje to problem agresji kobiet oraz doświadczenia ofiar tej agresji. Uważamy agresję kobiet za ważny problem społeczny i temat wart osobnej pracy, a nie tylko przypisu przy okazji omawiania agresji mężczyzn.

Mamy nadzieję, że książka ta będzie użytecznym źródłem informacji dla naukowców zajmujących się badaniem zachowania, zainteresowanych tematyką agresji u ludzi, oraz że stanie się

- 3 L.B. Girshick, *Woman-to-Woman Sexual Violence: Does She Call it Rape? (The Northeastern Series on Gender, Crime, and the Law)*, Northeastern University Press, Boston 2012.
- 4 M. Putallaz, K.L. Bierman (red.), *Aggression, Antisocial Behavior and Violence Among Girls: A Developmental Perspective*, Guilford, Nowy Jork 2004.
- 5 J. Hamel (red.), *Gender Inclusive Treatment of Intimate Partner Abuse: A Comprehensive Approach*, Springer Publishing Company, Nowy Jork 2005.
- 6 G.R. McKee, *Why Mothers Kill*, Oxford University Press, Nowy Jork 2006.
- 7 T.A. Gannon, F. Cortoni (red.), *Female Sexual Offenders: Theory, Assessment and Treatment*, Wiley-Blackwell, West Sussex 2010.

inspiracją do podjęcia interdyscyplinarnych badań w tej dziedzinie. Liczymy również, że nasza publikacja pomoże przedstawicielom wymiaru sprawiedliwości, legislatorom i decydentom oraz psychologom pogłębić świadomość agresji kobiet jako problemu zdrowia publicznego i wprowadzać zmiany mające na celu przeciwdziałanie i zapobieganie temu zjawisku.

Podziękowania

Chciałybyśmy podziękować wszystkim pracownikom wydawnictwa Wiley-Blackwell, którzy pomogli nam w realizacji tego projektu, w szczególności zaś Andrew Peartowi i Karen Shield. Jesteśmy też wdzięczne bibliotekarzom i researcherom, bez których praca nad tą książką byłaby znacznie trudniejsza. Dziękujemy również naszym rodzinom i przyjaciołom za nieustające wsparcie i entuzjastyczne podejście do naszej pracy.

Teorie, badania i błędne przekonania na temat agresji u kobiet

Z gazet i telewizji wylania się obraz świata wyraźnie pełnego przemocy. Agencje informacyjne na całym świecie donoszą o konfliktach, wojnach, czystkach etnicznych i torturach. Co tydzień słyszymy, że kolejny młody mężczyzna został śmiertelnie ugodzony nożem na ulicy dużego miasta, a sportowcy lub celebryci stają przed sądem oskarżeni o potworne przestępstwa seksualne. Wspólnym mianownikiem większości tych doniesień jest to, że dotyczą one mężczyzn i męskiej agresji. Istnieje powszechne niewypowiedziane przekonanie, że przemoc ta jest męska lub ma swoje źródło w mężczyznach. Kto ma wątpliwości, niech spróbuje wyobrazić sobie, jak byłyby relacjonowane te zdarzenia, gdyby sprawcami były kobiety.

Agresja pośrednia

Chociaż zgodnie z definicją agresja jest zachowaniem wewnątrzgatunkowym mającym na celu zadanie bólu lub wyrządzenie krzywdy¹²⁴, w społeczeństwie zachodnim od dawna skupiamy się przede wszystkim na agresji fizycznej jako tej „prawdziwej”, a agresję pośrednią na ogół ignorujemy bądź uważamy za nieistotną. Jest to o tyle problematyczne, że celem każdego rodzaju agresji jest wyrządzenie krzywdy i zapewnienie jednemu osobnikowi dominacji nad drugim. Powiedzieć, że agresja pośrednia tak naprawdę nie jest agresją, to jak stwierdzić, że seks oralny w istocie nie jest seksem, mimo że motywowany jest podobnie jak inne formy zachowań seksualnych.

Archer i Coyne definiują agresję pośrednią jako strategię alternatywną wobec agresji bezpośredniej¹²⁵. Podobnie jak agresja jawna czy fizyczna, agresja pośrednia ma na celu zaszkodzenie ofierze, często poprzez podważenie jej statusu społecznego bądź

124 R.E. Tremblay, W.W. Hartup, J. Archer (red.), *Developmental Origins of Aggression*, dz. cyt.

125 J. Archer, S.M. Coyne, *An integrated review of indirect, relational, and social aggression*, „Personality and Social Psychology Review” 2005, nr 9(3).

poczucia własnej wartości. W odniesieniu do tego rodzaju agresji stosuje się różne terminy, takie jak agresja relacyjna lub agresja społeczna. Jak wykazali Archer i Coyne, wszystkie te określenia opisują takie same podstawowe zachowania sprawców. Przejawem agresji pośredniej mogą być plotki narażające na szwank czyjąś reputację, groźby, obelgi, ostracyzowanie i wykluczanie oraz niedyskrecja. Większość form takiej agresji ma podstępny charakter — sprawca może wyprzeć się złych intencji i stwierdzić, że ofiara źle go zrozumiała. Dlatego stosowanie agresji pośredniej jest dla sprawcy bezpieczniejsze niż sięganie po bezpośrednią agresję fizyczną, której nie da się tak łatwo wyprzeć. Badania nad agresją pośrednią stanowią stosunkowo nowy obszar w porównaniu z agresją fizyczną i początkowo koncentrowały się na dzieciach w wieku szkolnym, w przypadku których okazało się, że oceniają agresję trafniej niż nauczyciele. Prowadzi się także badania dotyczące osób dorosłych, choć populację tę trudniej jest badać w warunkach naturalnych. Od samego początku było oczywiste, że w badaniach nad stosowaniem agresji pośredniej nie można korzystać z narzędzi samoopisowych, ponieważ ludzie na ogół niechętnie przyznają się do takich zachowań¹²⁶.

Agresja pośrednia u dziewczynek i nastolatków

Wydaje się, że agresja pośrednia rozwija się u dzieci wraz z rozwojem umiejętności komunikacyjnych. U maluchów obserwuje się agresję bezpośrednią, na przykład zabieranie zabawek, popychanie, gryzienie i tym podobne¹²⁷. W miarę nabywania umiejętności werbalnych dzieci są w stanie przejawiać mniej bezpośrednie formy agresji¹²⁸. U progu nastoletniości i w okresie dojrzewania dziewczęta rutynowo wybierają posługiwanie się agresją

126 Tamże.

127 M.K. Underwood, *Social Aggression in Girls*, Guilford, Nowy Jork 2003.

128 J. Archer, S.M. Coyne, *An integrated review...*, dz. cyt.

pośrednią zamiast bezpośrednią¹²⁹. Zjawisko to ma charakter ogólnosiwiatowy — porównawcze badanie dzieci z Finlandii, Izraela, Polski i Włoch wykazało, że niezależnie od narodowości i grupy etnicznej preferowaną metodą agresji w wieku przednastoletnim jest agresja pośrednia¹³⁰. W tym wieku dziewczęta mają już nie tylko rozwinięte umiejętności werbalne, ale też pewien stopień inteligencji społecznej. Potrafią lepiej oceniać i analizować sytuacje społeczne, wyznaczać cele społeczne i podejmować zachowania służące ich realizacji w sposób akceptowalny dla otoczenia¹³¹. Na przykład czternastoletnia dziewczyna, która chce dominować społecznie nad rówieśniczkami, może przeciwko potencjalnym rywalkom wykorzystać anonimowe plotki, bo wie, że próby publicznego pomawiania lub fizycznego ataku mogą skutkować sankcjami¹³².

Wchodząc w okres dojrzewania, dziewczęta mają już przyswojone normy społeczne, które zniechęcają je do używania bezpośredniej agresji fizycznej¹³³. Społeczeństwo toleruje natomiast, a nawet sankcjonuje, u dziewcząt (a później u kobiet) agresję pośrednią. Widać to w odmiennej socjalizacji płciowej, jaką rodzice stosują wobec swoich córek i synów¹³⁴. Cóрки są tradycyjnie zachęcane do skupiania

- 129 K. Björkqvist, K.M.J. Lagerspetz, A.O. Kaukiainen, *Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression*, „Aggressive Behavior” 1992, nr 18(2).
- 130 K. Österman, K. Björkqvist, K.M.J. Lagerspetz, A. Kaukiainen, S.F. Landau, A. Frączek, G.V. Caprara, *Cross-cultural evidence of female indirect aggression*, „Aggressive Behavior” 1998, nr 24(1).
- 131 A. Kaukiainen, K. Björkqvist, K. Lagerspetz, K. Österman, C. Salmivalli, S. Rothberg, A. Ahlbom, *The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression*, „Aggressive Behavior” 1999, nr 25(2).
- 132 L. Owens, R. Shute, P. Slee, „Guess what I just heard!”: *Indirect aggression among teenage girls in Australia*, „Aggressive Behavior” 2000, nr 26(1); R.E. Pronk, M.J. Zimmerman-Gembeck, *It's „mean”, but what does it mean to adolescents? Relational aggression described by victims, aggressors, and their peers*, „Journal of Adolescent Research” 2010, nr 25(2).
- 133 D.S. Richardson, *The myth of female passivity: Thirty years of revelations about female aggression*, „Psychology of Women Quarterly” 2005, nr 29(3).
- 134 M.K. Underwood, *Social Aggression in Girls*, dz. cyt.

się na relacjach i więziach interpersonalnych¹³⁵. Rodzice, podkreślając znaczenie „bycia miłą” i pielęgnowania relacji, uczą dziewczynki, że niszczenie relacji jest czymś złym, a jednocześnie zostawiają im otwartą furtkę dla agresji pośredniej jako narzędzia radzenia sobie z agresywnymi pragnieniami i utrzymywania społecznej fasady „bycia miłą”. Rodzice nie są jedynym źródłem normalizacji agresji pośredniej u dziewcząt. W badaniu brytyjskich programów telewizyjnych okazało się na przykład, że agresję pośrednią przejawiają częściej postacie kobiece¹³⁶. Programy te stanowią potwierdzenie norm społecznych, zgodnie z którymi kobiety nie mogą używać agresji fizycznej, a jednocześnie mogą stosować agresję pośrednią. Zjawisko agresji pośredniej u nastoletnich dziewcząt prezentują także adresowane do nich filmy i seriale, takie jak *Skins*, *Mean Girls*, *Daria* czy *Heathers*.

W ostatecznym rozrachunku agresja pośrednia może być bardzo przykra dla tych, którzy padają jej ofiarą. Z badań przeprowadzonych wśród nastolatków wynika, że ofiary agresji pośredniej doświadczają depresji i lęku oraz mają obniżone poczucie własnej wartości¹³⁷. Często uważają to doświadczenie za bardziej szkodliwe niż przemoc fizyczna — wbrew staremu porzekadłu, że „kije i kamienie kości mi połamią, ale słowa nigdy mnie nie zranią”¹³⁸. Co więcej, agresja pośrednia może też prowadzić do agresji bezpośredniej. Na przykład negatywne plotki dotyczące rzekomego „niehonorowego” zachowania młodych kobiet prowadzą w niektórych kulturach do popełniania morderstw (tak zwanych „zabójstw honorowych”)¹³⁹. W takich przypadkach „honor” odnosi się do reputacji związanej z przestrze-

135 J. Letendre, „*Sugar and spice but not always nice*”: *Gender socialization and its impact on development and maintenance of aggression in adolescent girls*, „*Child and Adolescent Social Work Journal*” 2007, nr 24(4).

136 J. Archer, S.M. Coyne, *An integrated review...*, dz. cyt.

137 L. Owens, R. Shute, P. Slee, „*Guess what I just heard!*”..., dz. cyt.

138 J. Archer, S.M. Coyne, *An integrated review...*, dz. cyt.; H. Gavin, *Sticks and stones may break my bones: An examination of the effects of emotional abuse*, „*Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*” 2011, nr 20(5).

139 I.M. Glazer, W.A. Ras, *On aggression, human rights, and hegemonic discourse: The case of a murder for family honor in Israel*, „*Sex Roles*” 1994, nr 30(3–4).

ganiem albo łamaniem społeczno-kulturowych standardów zachowania dotyczących między innymi kwestii czystości. Jeśli na przykład rywalki nastolatki rozpuszczą plotki, że widziano ją w towarzystwie młodego mężczyzny bez przyzwoitki, będzie to sugerować, że dziewczyna jest nieczysta, i może skłonić jej męskich krewnych do zabicia jej, aby w ten sposób zmazać uwarunkowany kulturowo wstyd. To, czy ofiara rzeczywiście dopuściła się zarzucanych jej czynów, staje się nieistotne, plotka zaczyna bowiem żyć własnym życiem¹⁴⁰. W ten sposób „żeńska” agresja w postaci złośliwych pomówień podżega (celowo albo nie) do „męskiej” zbrodni zabójstwa honorowego. Jak mówi Barthes, „plotka to śmierć zadana językiem”¹⁴¹.

Kobiety i agresja pośrednia

Agresja pośrednia nie jest czymś, z czego dziewczęta wyrastają, stając się kobietami. Z wiekiem obowiązują je coraz bardziej rygorystyczne normy społeczne w tym zakresie i stosowanie agresji fizycznej zaczyna być zaliczane do kategorii „utruty panowania nad sobą”¹⁴². Wzrasta również koszt agresji fizycznej i może ona wiązać się z narażeniem własnego bezpieczeństwa¹⁴³. Stosowanie przemocy fizycznej może stać się fizycznie boleśniesz. W dorosłym wieku agresja pośrednia przybiera też formy bardziej subtelne, na przykład agresji „pozornie racjonalnej” w postaci manipulowania obowiązkami służbowymi czy nierealistycznego bądź niesprawiedliwego oceniania czyjejs pracy¹⁴⁴. Ponadto dorosłe kobiety mają większe kompetencje

- 140 A. Awwad, *Gossip, scandal, shame and honor killing: A case for social constructionism and hegemonic discourse*, „Social Thought & Research” 2001, nr 24(1–2).
- 141 Cytowany przez P. Chesler, *Woman's Inhumanity to Woman*, Lawrence Hill Books, Chicago 2009, s. 152.
- 142 Tamże.
- 143 S. Walker, D.S. Richardson, L.R. Green, *Aggression among older adults: The relationship of interaction networks and gender role to direct and indirect responses*, „Aggressive Behavior” 2000, nr 26(2).
- 144 K. Björkqvist, P. Niemela (red.), *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, Academic Press, San Diego 1992.

społeczne niż nastoletnie dziewczęta, potrafią więc jeszcze lepiej korzystać z tych umiejętności¹⁴⁵. Na temat stosowania agresji pośredniej przez dorosłe kobiety powstało kilka teorii. Griskevicius i współpracownicy wysunęli hipotezę, że ten rodzaj agresji jest wykształconą w toku ewolucji strategią, która zależy zarówno od statusu, jak i kwestii poszukiwania partnera¹⁴⁶. Kobiety muszą konkurować z innymi kobietami, na przykład rywalizować o względy mężczyzn, więc motywacja do stosowania agresji pośredniej wzrasta. Problem w tym, że agresja pośrednia u dorosłych kobiet nie występuje wyłącznie w kontekście poszukiwania partnera czy rywalizacji. Niekiedy motywem może być zwykła zemsta. Na przykład w badaniu przeprowadzonym przez Hess i Hagena studenci czytali scenariusz, w którym rówieśnik mówił kłamstwa na ich temat. Potem mieli wskazać, jaka byłaby ich preferowana metoda reakcji: użycie przemocy albo groźnie użyciem przemocy, agresja pośrednia i tym podobne. W porównaniu z mężczyznami kobiety o wiele częściej chciały zemścić się za pomocą agresji pośredniej¹⁴⁷.

Agresja pośrednia ze strony kobiet zdaje się zjawiskiem powszechnie występującym w sferze zawodowej i społecznej. Jak stwierdzili Björkqvist i Osterman, kobiety w miejscu pracy mogą podejmować takie agresywne zachowania wobec współpracowników, jak rozpuszczanie fałszywych plotek i „karanie milczeniem”¹⁴⁸, a także zawieranie sojuszy w celu wykluczenia współpracownika¹⁴⁹. Wydaje się, że właśnie to spotkało Helen Green zatrudnioną w Deutsche Banku. Przez kilka lat była ona obiektem agresji pośredniej ze strony paru współpracowniczek, które wyrządzały jej takie

145 A. Kaukiainen i in., *The relationships between social intelligence...*, dz. cyt., cyt. za: P. Chesler, *Woman's Inhumanity to Woman*, dz. cyt., s. 121.

146 V. Griskevicius, J. Tybur, S.W. Gangestad, E.F. Perea, J.R. Shapiro, D.T. Kenrick, *Aggress to impress: Hostility as an evolved context-dependent strategy*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2009, nr 96(5).

147 N. Hess, E.H. Hagen, *Sex differences in indirect aggression: Psychological evidence from young adults*, „Evolution and Human Behavior” 2006, nr 27(3).

148 Cytowani przez P. Chesler, *Woman's Inhumanity to Woman*, dz. cyt., s. 130.

149 J. Benenson, H. Markovits, M.E. Thompson, R.W. Wrangham, *Under threat of social exclusion, females exclude more than males*, „Psychological Science” 2011, nr 22(4).

złośliwości, jak celowe ukrywanie jej korespondencji, wykluczanie jej ze spotkań i usuwanie z wewnętrznej listy mailingowej, wykradanie jej dokumentów z niezamkniętych szuflad oraz twierdzenie, że ma nieprzyjemny zapach ciała. Kiedy Green poinformowała pracodawców, że te skrajne zachowania przeszkadzają jej w pracy, usłyszała, że musi to tolerować, i została wysłana na „szkolenie z asertywności”, co sugerowało, iż to ona powinna zmienić swoje zachowanie, a nie jej agresywne koleżanki. Wniosła pozew, podnosząc, że w wyniku takiego traktowania nabawiła się zaburzeń lękowych i depresji, i sąd przyznał jej odszkodowanie w wysokości 12 milionów euro¹⁵⁰. Co ciekawe, żadna z kobiet, które atakowały Green, nie była jej bezpośrednią konkurentką — wszystkie pracowały w innych działach. Agresja nie miała zatem jakiegos funkcjonalnego celu, na przykład wyeliminowania Green jako przeciwniczki. Wygląda na to, że jedynym celem było poniżanie Green, sprawianie jej cierpienia. Björkqvist zauważa, że ta forma agresji w miejscu pracy często podyktowana jest chęcią wzmocnienia własnej wartości — upokarzanie ofiary daje sprawcy poczucie siły — a nie uzyskania jakiejś wymiernej korzyści¹⁵¹.

Tak jak to było w przypadku Green, dynamika władzy jest ważnym czynnikiem we współczesnym środowisku pracy. Władza ta może przybierać różne formy: może to być władza wymuszania lub nagradzania, władza wynikająca z wiedzy eksperckiej, władza bazująca na podziwie oraz władza związana z zajmowanym stanowiskiem¹⁵². Plotki w miejscu pracy są ściśle powiązane z dynamiką władzy, a osoby słuchające negatywnych plotek mają świadomość zagrożenia, że same również mogą stać się ofiarami

150 R. Dobson, W. Iredale, *Office queen bees hold back women's careers*, „The Sunday Times” 2006, <https://www.thetimes.com/uk/science/article/office-queen-bees-hold-back-womens-careers-99p3z3hp0mn> (dostęp: 8.02.2026).

151 K. Björkqvist, *Social defeat as a stressor in humans*, „Physiology & Behavior” 2001, nr 73(3).

152 J.R.P. French, B.H. Raven, *The bases of social power* [w:] D. Cartwright (red.), *Studies in Social Power*, Institute for Social Research, Ann Arbor 1959.

plotkującego¹⁵³. Ten strach daje plotkującemu kontrolę nad nimi. Demonstruje on przy tym także formę władzy eksperckiej, przedstawia się bowiem jako ktoś posiadający informacje o ofierze (na przykład: „Słyszałem, że zrobiła karierę przez łóżko”).

Przypadek Komisji Praw Człowieka w stanie Iowa pokazuje, że z dążeniem do zdobycia tej władzy za pomocą agresji pośredniej możemy się spotkać w najmniej spodziewanych miejscach. Urzędniczki zajmujące się ochroną praw człowieka, Tiffanie Drayton, Michele Howard i Wendy Buenge, zostały zwolnione z pracy z powodu obraźliwych e-maili na temat współpracowników, które wysyłały sobie na służbowych komputerach. Uwagę zwraca już sama liczba tych wiadomości — w ciągu nieco ponad dwóch miesięcy jedna z kobiet wysłała ponad 1600 e-maili. Pojawiały się w nich obraźliwe przezwiska na współpracowników: „Mam ksywki na wszystkich moich współpracowników. Zobaczmy, jest Nastoletni Wilkołak, Potwór, Atak Furii, Tupac, Psychol, Eliza Doolittle, Gotowy na Świat, Foster Brooks, Pan Bentley, Bezdomny McGee, Red Foxx i Rainman”, a także plotki na temat zachowania lub wyglądu współpracowników: „Psychol flirtuje z nową naćpaną stażystką”, „Sierżant ma czarny strój i ciemną szminkę — wygląda jak Night Ranger czy coś w tym stylu”. Ironia tej sytuacji — stosowania agresji pośredniej w agencji państwowej zajmującej się prawami człowieka — nie uszła uwadze sędziego Jamesa Timberlane’a, który stwierdził: „Będąc zatrudniona w agencji, której celem jest przeciwdziałanie i eliminowanie dyskryminacji, pani Howard angażowała się w szeroko zakrojoną, uporczywą kampanię dyskryminacji oraz w inne uwłaczające zachowania, nadużywając elektronicznego systemu komunikacyjnego pracodawcy”¹⁵⁴.

Stres wywołowany przez agresję pośrednią w miejscu pracy nie kończy się z wyjściem do domu. Ferguson na podstawie badań obejmujących pracowników i ich partnerów stwierdziła, że zachowania współpracowników, takie jak plotkowanie i wykluczanie,

153 N.B Kurland, L.H Pelled, *Passing the word: Toward a model of gossip and power in the workplace*, „Academy of Management Review” 2000, nr 25(2).

154 D. Gardner, *Civil rights workers fired after giving employees nicknames like Psycho, Monster and Teen Wolf*, „The Daily Mail”, 24 sierpnia 2011.

mają efekt „rozlewania się”, a ofiara przynosi negatywne reakcje z pracy do domu¹⁵⁵. Występuje wówczas także efekt krzyżowy polegający na tym, że partner ofiary przenosi ten stres do swojej pracy. Innymi słowy agresja pośrednia ze strony współpracownika w firmie A może — na zasadzie efektu krzyżowego — faktycznie wpłynąć na życie zawodowe pracownika w firmie B.

Agresja pośrednia i dynamika władzy wśród kobiet nie ograniczają się jedynie do środowiska zawodowego. W przyjaźni między kobietami może dochodzić do uszczypliwości, niedyskrecji i zachowań wykluczających, co dało początek potocznemu określeniu *friend-nemy* (przyjaciół-wróg). Jak wynika z badań, kobiety, które obawiają się o swoją pozycję w relacji przyjacielskiej, stosują wobec przyjaciółek agresję pośrednią, mimo że może to zaszkodzić przyjaźni¹⁵⁶. A ponieważ agresja pośrednia może być subtelna, a sprawcy nie może się jej wyprzeć, ofiary bywają zdezorientowane i niepewne, czy skonfrontować się z koleżanką.

W porównaniu z przemocą domową, dzieciobójstwem i morderstwem agresja pośrednia kobiet pozostaje zjawiskiem słabo zbadanym, mimo że jest wyraźnie szkodliwa i wiąże się z bezpośrednią przemocą fizyczną. Konieczne są dalsze badania na ten temat, zwłaszcza w kontekście rozwoju mediów społecznościowych jako potencjalnej areny dla tego rodzaju agresji. Wydaje się, że w ostatnich latach nastąpił wzrost agresji pośredniej w cyberprzestrzeni, czego przykładem jest sprawa Rosemary Port, która założyła anonimową stronę internetową o nazwie „Skanks of NYC” („Zdziiry Nowego Jorku”) w celu znieważenia swojej koleżanki modelki¹⁵⁷. Być może właśnie anonimowość internetu jest czynnikiem wpływającym na nasilenie się tego problemu, konieczne są jednak badania, by określić jego skalę i przyczyny. Trzeba się też w większym stopniu

155 M. Ferguson, *You cannot leave it at the office: Spillover and crossover of coworker incivility*, „Journal of Organizational Behavior” 2012, nr 33(4).

156 L. Duncan, A. Owen-Smith, *Powerlessness and the use of indirect aggression in friendships*, „Sex Roles” 2006, nr 55(7–8).

157 S. Samaniego, *Outed model blogger plans to sue Google*, CNN, 2009, <https://edition.cnn.com/2009/TECH/08/25/new.york.model.blogger/> (dostęp: 8.02.2026).

skupić na dorosłych sprawcach, choć naturalistyczna obserwacja takich zachowań jest oczywiście łatwiejsza w przypadku uczniów niż osób dorosłych. Wreszcie w badaniach nad agresją pośrednią kobiet należy zacząć skupiać się na indywidualnych i systemowych sposobach przeciwdziałania temu problemowi; wydaje się bowiem, że mamy niewiele narzędzi, by pomóc ofiarom, chociaż kampanie przeciwko bullyingowi w pracy i szkole stanowią dobry początek.

Indeks

5-hydroksytryptamina (5-HT) 35–38

A

agresja drapieżcza 40–41

agresja fizyczna

- agresja pośrednia 71–74
- pojęcia i definicje 18–19
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 90–91
- teoria ewolucji 67–69
- teorie agresji 19–23

agresja instrumentalna 18

agresja mężczyzn 17–19, 25–27; zob. też różnice związane z płcią

agresja międzypłciowa 65–69

agresja nastolatków

- agresja pośrednia 72–75, 79–80
- nieletnie sprawczynie przestępstw seksualnych 176–178
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 96

- przemoc w związku intymnym 118–119, 131–133
- seryjne morderstwa 255–257
- zabójstwo 238–245

agresja pośrednia 71–80

- agresja w miejscu pracy 76–80
- dorosłe kobiety 75–80
- dzieci i młodzież 72–75, 80
- pojęcia i definicje 71–72
- teoria ewolucji 68
- zalecenia badawcze 79–80, 281

agresja psychiczna 18

agresja seksualna 143–179

- dewiacyjne pobudzenie i choroba psychiczna 159–163, 171–173, 176–178
- kwestie prawne 167–170
- ludobójstwo 219–221
- nieletnie sprawczynie przestępstw seksualnych 176–178
- ocena i leczenie 170–176
- parafilie 266–268, 273
- pojęcia i definicje 143–144
- pornografia dziecięca i Internet 162–163

- przemoc uliczna 242–245
- przymus 144–150
- recydywa 170–176
- rozpowszechnienie na podstawie deklaracji ofiar 146–149
- rozpowszechnienie na podstawie deklaracji sprawcy 145–146
- różnice związane z płcią 143–156
- seryjne morderstwa 254–255, 260, 266–268, 273–278
- skutki u ofiar 163–165
- świadomość, stronniczość związana z płcią i społeczne postrzeganie kobiet 166–167
- teoria ewolucji 65–69
- teorie agresji 21, 149–150
- typologie 156–159
- wcześniejsza wiktyimizacja 161–162
- współudział w przestępstwie 153–155, 167–170
- wykorzystywanie seksualne dzieci 151–179
- agresja w dzieciństwie
 - agresja pośrednia 72–75, 80
 - przemoc w związku intymnym 136–137
 - różnice między płciami 67–68
 - zabójstwo 238–245
- agresja werbalna 18, 22
- agresja wewnątrzplciowa 65–69
- agresja w miejscu pracy 76–80
- agresja wobec osób starszych 119
- agresja wroga 18–19
- agresja w sieci 79
- akceptacja przemocy 126, 131
- Allit, Beverley 277
- anioły miłosierdzia/śmierci 277–278
- antyspołeczne zaburzenie osobowości (ASPD) 92–95, 130–133, 263–266
- asertywność 18, 77
- ASPD zob. antyspołeczne zaburzenie osobowości

B

- Baba Jaga 251
- baby blues* 202, 206
- badania bliźniąt 30–33
- badania dotyczące adopcji 32–33
- Barrow, Clyde 273
- Batory, hrabina Elżbieta 249, 251, 266, 270
- Bernardo, Paul 275–276
- bezdolność 104
- biochemia agresji 34–40
- biologiczne teorie agresji 19, 27–42
 - biochemia 34–40
 - ewolucja 28–30, 280
 - genetyka 30–34
 - neurologia 40–42, 268–269
- Bishop, Amy 226–228
- błąd negatywności 100–103
- Brady, Ian 24, 273–274
- broń
 - dziewczęta, które zabijają 241–244
 - masowe morderstwa 217, 225–227
 - przemoc w związku intymnym 115, 121
 - zabójstwa małych dzieci popełniane przez kobiety 195–196

C

- CBT zob. terapia poznawczo-behawioralna
- cechy osobowości 126, 130–133
- choroba afektywna dwubiegunowa 203
- choroby psychiczne
 - agresja seksualna kobiet 159–161
 - dzieciobójstwo 201–206, 211, 212
 - dziewczęta, które zabijają 238–239
 - masowe morderstwa 226–228
 - przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 88–89
 - seryjne morderstwa 254, 261–268, 283
- ciało migdałowe 41
- Cianciulli, Leonarda 261
- czarne wdowy 237–238, 272–273
- Czerwoni Khmerzy 222–223
- czystki etniczne 219

D

Dahmer, Jeffrey 254

darwinizm 59–61

depresja

- agresja pośrednia 77–80
- dzieciobójstwo 201–206
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 88–89
- teorie agresji 39–40

depresja/psychoza poporodowa 37, 201–206, 212

dewiacyjne pobudzenie 159–163, 171–173, 177–178

dezindywiduacja 52

dobór naturalny 28–29

dryf genetyczny 28

dynamika władzy

- agresja pośrednia 77–78
- agresja seksualna kobiet 144–149, 177
- dzieciobójstwo 211
- seryjne morderstwa 277

dyskryminacja 78

dysocjacja 187–188, 214

działania wojenne 63–65

dzieciobójstwo 181–215

- choroby psychiczne 201–206, 211, 212
- dysocjacja 187–188
- język i uprzedmiotowienie 197–199
- kwestie prawne 211–214
- pojęcia i definicje 181–182
- przedstawienia w mediach 181, 201–202
- rekomendacje badawcze 215
- różnice między płciami 181–182, 199–200
- seryjne dzieciobójstwo 207–211
- typologie 200–201
- ukrywanie, zaprzeczanie i negowanie ciąży 185–189
- zabójstwa małych dzieci popełniane przez kobiety 194–197
- zabójstwo dziecka tuż po narodzinach 182–189, 197–198, 206, 214
- zabójstwo niemowlęcia 86–87, 189–192, 199–200, 206–215

- zespół nagłej śmierci łóżeczkowej (SIDS) 86–87, 192–193, 208

E

EBT zob. terapie oparte na dowodach naukowych

efekty krzyżowe 79

Ellis, Ruth 232

empatia 94–95, 132

empatia dyspozycyjna 94–95

England, Lynndie 145

erotofilia 257, 266–267

F

fanatyzm religijny 202, 230, 253–254

Fish, Albert 258

G

Gacy, John Wayne 254

GAM zob. ogólny model agresji (GAM)

Gein, Ed 253–254

genetyczne teorie agresji 30–34

gloryfikacja 261

gniew 18–19, 126–128

Graham, Gwendolyn 276–277

grooming 152–153

gwałt i napaść seksualna zob. agresja seksualna

H

hałas 43

Harris, Jean 232–234

Harvey, Holly 241–242

hierarchia statusu 64, 65–66, 68–69, 73, 76–77

Hindley, Myra 24, 260, 273–274

hipoteza frustracji–agresji 52–54

hipoteza sawanny 61–62

hipoteza wodnej małpy 62–63

hipoteza zabijania jako adaptacji 67

hipoteza złej kobiety 24
histrioniczne zaburzenie osobowości (HPD) 265
Homolka, Karla 168–169, 275–276
honor 74–75
HPD zob. histrioniczne zaburzenie osobowości (HPD)
hybristofilia 273, 276

I

Idris, Wafa 229
leng Thirith 223–224
iloraz inteligencji (IQ) 32, 132
impulsywność 18, 25, 32, 35–38
infanticide zob. dzieciobójstwo: zabójstwo niemowlęcia
Internet 162–163
IQ zob. iloraz inteligencji (IQ)

K

kanibalizm 267
katharsis 54
kazirodstwo 153–159
Ketchum, Sandra 241–242
Kijima, Kanae 272
komunikacja 126–128
kontrola 126–128
kora przedczołowa 40–42
kwestie prawne 167–170, 211–214

L

legenda o wampirach 249–251
lęk 74, 77
linia obrony oparta na niepoczytalności 211–213
Lucas, Henry Lee 253
ludobójstwo 218–224
ludobójstwo w Kambodży 222–223
ludobójstwo w Rwandzie 220–222

M

MAO zob. monoaminooksydaza
masowe morderstwo z pobudek ideologicznych 219, 229–230
McGrail, Joseph 235–236
mężczeństwo 229–230
mężobójstwo 66
migracja 28
minnesockie badanie bliźniąt wychowanych osobno (MISTRA) 31–32
mit o samobójstwie lemingów 109
model bazalny 35
model Duluth 138
model ukrytych teorii 150
model wzajemny 35
monoaminooksydaza (MAO) 36
morderczynie manipularki 237–238
morderstwo 231–245; zob. też zabójstwo; zob. też seryjne morderstwa
morderstwo drugiego stopnia 231, 233
morderstwo masowe 219, 225–230
morderstwo pierwszego stopnia 231
MSBP zob. przeniesiony zespół Münchhausena (MSBP)
mutacja 28, 59–60

N

nadużywanie alkoholu 20, 38–39, 255–256
nadużywanie władzy 145, 147, 177–178, 277–278
Naga malpa (Morris) 61–62
narzędzia samoopisowe 55–56
– agresja pośrednia 72
– agresja seksualna kobiet 145–149
– przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 83
– przemoc w związku intymnym 125
negatywna emocjonalność 132
negowanie ciąży 185–189
nektrofilia 266
neonaticide zob. dzieciobójstwo: zabójstwo dziecka tuż po narodzinach

neurologia agresji 40–42, 268–270
neuroprzekazniki 35–36
niewierność 64, 66–68
niezapewnienie ochrony 97–99
Nyiramasuhuko, Pauline 221–222, 224

O

obowiązek „należytej staranności” 97–99
odwet 76, 126–128, 210, 230
ogólnie agresywni/antyspołeczni sprawcy przemocy 133
ogólny model agresji 50
ogólny model agresji (GAM) 50
ojczymowie i macochy 95, 104, 195–197
Orbin, Marjorie 237

P

parafilia 266–268, 273, 276
Parker, Bonnie 260, 273
patriarchat 24, 110, 112, 138, 197, 224, 260
pedofilia zob. wykorzystywanie seksualne dzieci
percepcja społeczna
– agresja seksualna kobiet 158, 166–167
– przemoc uliczna 243
– przemoc w związku intymnym 111–112
pigułki gwałtu 145
plądrowanie 52–53
plotkowanie 73–75, 77–78
pobudzenie
– agresja seksualna kobiet 159–163, 171–172, 176–178
– seryjne morderstwa 266–269
– teorie agresji 42, 49
Pochodzenie kobiety (Morgan) 62
podania ludowe 251
podwzgórze 40–41, 268–269
pomiar agresji 55–58
pomiar laboratoryjne 57
pornografia dziecięca 162–163
porównawcze teorie agresji 19–21, 24–27
posługiwanie się językiem 197–199
potrzeby dynamiczne 172–173
PPD zob. psychopatyczne zaburzenie osobowości (PPD)
prawa obywatelskie 78
problemy związane ze zgłaszaniem
– agresja seksualna kobiet 148–149
– dzieciobójstwo 191–192
– przemoc w związku intymnym 117, 135–136
programy treningu poznawczego 107–108
prolaktyna 38
promiskuityzm 64, 66–68, 78
przedstawienia w mediach
– dzieciobójstwo 181, 201–202
– przemoc uliczna 243
– przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 108
– przemoc w związku intymnym 109–112
– seryjne morderstwa 252, 261
przemoc zob. też przemoc w związku intymnym
– przemoc uliczna 242–245
– przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 90
– psychopatia 264
– seryjne morderstwa 255–258
– teoria ewolucji 63–70
– teorie agresji 20–27, 29–31, 37–38
przemoc domowa zob. przemoc w związku intymnym
przemoc między rodzicami 129–130, 136–137
przemoc na randkach 118–119
przemoc uliczna 242–245
przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 81–108
– choroby psychiczne 88–89
– macierzyństwo i tożsamość matki 81–82, 92–95
– macochy i ojczymowie 95, 104
– matki antyspołeczne 92–95
– niezapewnienie ochrony 97–99
– pojęcia i definicje 81–82
– postrzeganie swoich dzieci przez matki stosujące przemoc wobec dzieci 99–103
– recydywa 103
– rozpowszechnienie 83–87

- różnice między płciami 96–97
- samotne macierzyństwo 96
- teoria przywiązania 104–106
- teoria społecznego uczenia się 90–92
- teorie agresji 23–24
- wiek matki 95–96
- własna historia doświadczania przemocy 90–92
- wpływ przemocy na dzieci 104–106
- zabójstwo wynikające z 238–242
- zespół nagłej śmierci łóżeczkowej 86–87, 192–193
- przemoc wobec więźniów 145, 147–149
- przemoc w związku intymnym 109–141
 - agresja nastolatków 118–119, 131–132
 - agresja wobec osób starszych 119
 - bycie świadkiem przemocy między rodzicami 129–130, 136–137
 - cechy osobowości 126, 130–133
 - gniew, komunikacja i kontrola 126–128
 - inicjowanie przemocy w związku intymnym a samoobrona 109–113, 120, 125–126
 - leczenie 137–140
 - percepcja społeczna 111–112
 - pojęcia i definicje 109–114
 - przedstawienia w mediach 109–114
 - przemoc kobiet wobec partnerek homoseksualnych 120, 135
 - przemoc kobiet wobec partnerów heteroseksualnych 114–119, 135–136
 - rekomendacje badawcze 140–141, 282–283
 - różnice między płciami 109–114, 120–121
 - siła i rodzaje obrażeń 120–121
 - stalking 123
 - techniki neutralizacji 112–114
 - teoria ewolucji 66
 - teoria uczenia się społecznego 129–130
 - teorie agresji 20–23
 - typologie 133–134
 - zabijanie ze strachu 234–237
 - zabójstwo 123–124
 - zgłaszanie problemów przez ofiary 117, 135–136
- przeniesiony zespół Münchhausena (MSBP) 83–84, 91–92, 103, 105, 277–278
- przestępczość
 - przemoc uliczna 242–245
 - przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 93–94
 - teorie agresji 33
- przestępczość nieletnich 33, 132, 244; zob. też agresja nastolatków
- przeżyć osobista 43
- przymus 144–150
- psychologia ewolucyjna 28–29, 60
- psychologia freudowska 51–52, 54, 157, 267
- psychologia porównawcza 20
- psychologia poznawcza 44–51
- psychologiczne teorie agresji 44–54
 - hipoteza frustracji-agresji 52–54
 - poznanie i agresja 44–51
 - przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 90–92, 104–106
 - przemoc w związku intymnym 129–130
 - psychodynamika i agresja 51–54
 - różnice między płciami 19–21, 25–26
 - seryjne morderstwa 267–268
 - teoria ewolucji 59–61
 - teoria interakcjonizmu społecznego 49–51
 - teoria neoasocjacionizmu poznawczego 44–45
 - teoria przywiązania 104–106, 134
 - teoria skryptów 48
 - teoria społecznego uczenia się 45–48, 90–92, 129–130, 268
- psychopatia 239, 263–265
- psychopatyczne zaburzenie osobowości (PPD) 263
- psychoza
 - agresja seksualna kobiet 160
 - dzieciobójstwo 201–206, 209, 212
 - dziewczęta, które zabijają 239
 - przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 89, 92
 - seryjne morderstwa 263
- Puente, Dorothea 271–272

R

RAS zob. wstępujący układ siatkowaty (RAS)
recydywa

- agresja seksualna kobiet 170–176
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 103
- przemoc w związku intymnym 122

różnice związane z płcią

- agresja seksualna 143–156, 178–179
- dzieciobójstwo 181–182, 199–200
- przemoc uliczna 242–245
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 96–97
- przemoc w związku intymnym 109–114, 120–121
- seryjne morderstwa 253–255, 265–270
- teoria ewolucji 67–68
- teorie agresji 21, 23–27, 29
- wykorzystywanie seksualne dzieci 152–156
- zabójstwa członków rodziny 239

rycerska sprawiedliwość 23–24, 170, 213

rywalizacja 76

S

samobójstwo

- dzieciobójstwo 204
- masowe morderstwa 225–226, 228–230
- samobójstwo wspomagane przez lekarza 246
- seryjne morderstwa 257
- teorie agresji 32, 37–38
- zabójstwo 225–226, 228–230, 246

samoobrona 109–113, 120, 125–126, 235

samotne macierzyństwo 96

San Marco, Jennifer 226

schematy osobiste 50

schematy percepcyjne 50

schizofrenia 88, 239, 262

sen 43–44

sen wolnofalowy (SWS) 43–44

serotonina 35–40

seryjne morderstwa 249–278

- choroba psychiczna 261–268, 283
- dzieciobójstwo 207–211
- legenda o wampirach 249–251
- ludobójstwo 220
- neurologia agresji 268–270
- parafilie 266–268, 273, 276
- pojęcia i definicje 250–252
- przedstawienia w mediach 252, 261
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 253–261
- psychopatia 263–265
- różnice między płciami 265–270
- różnice związane z płcią 253–255
- seryjne morderstwa zorientowane na komfort 271–273
- społeczne teorie agresji 259–261
- typologie 270–273
- współudział w przestępstwie 273–278
- wyjaśnienia seryjnych morderstw 252–270
- zabijanie dla pieniędzy 238

seryjni zabójcy zorientowani na komfort 271–273

SIDS zob. zespół nagłej śmierci łóżeczkowej

skale obserwacyjne 56

SLT zob. teoria społecznego uczenia się (SLT)

socjobiologia 59–61

socjopatia 263–264

Spencer, Brenda 217, 225–226

społeczne postrzeganie kobiet 166–167

społeczne teorie agresji 19

- agresja pośrednia 72–75
- przestępstwa z użyciem przemocy 25
- różnice biologiczne 31–33
- seryjne morderstwa 259–261

sprawcy przemocy dysforyczni/borderline 133

sprawcy stosujący przemoc wyłącznie w rodzinie 133

stalking 123

stres 79

stronniczość związana z płcią 166–167

strzelaniny w szkołach 217

SWS zob. sen wolnofalowy (SWS)

syndrom Bonnie i Clyde'a 24, 273–276

syndrom dziecka adoptowanego 257

syndrom dziecka maltretowanego 239–240

syndrom osoby maltretowanej 234–237

Ś

śmierć przypadkowa 85–87, 226–227

T

techniki neutralizacji 112–113, 277

teoria ewolucji 59–70

- agresja i archeologia wojny 63–65
- agresja międzypłciowa a agresja wewnątrzpłciowa 65–69
- darwinizm i socjobiologia 59–61
- *Naga małpa* i *Pochodzenie kobiety* 61–63
- teorie agresji 19, 28–30, 280

teoria interakcjonizmu społecznego 49–50

teoria neosocjacionizmu poznawczego 44–45

teoria przesunięcia pobudzenia 42, 49

teoria przywiązania 104–106, 134

teoria psychodynamiczna 51–54

teoria relatywnej deprywacji 52

teoria skryptów 48–49

teoria społecznego uczenia się (SLT)

- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 90–92
- przemoc w związku intymnym 129–130
- seryjne morderstwa 268
- teorie agresji 45–48

teoria sygnał–pobudzenie 52

teorie agresji 17–58

- agresja i kobiety 19–23
- agresja seksualna kobiet 21, 149–150
- biochemia agresji 34–40
- genetyka 30–34
- neurologia agresji 40–42
- pojęcia i definicje 18–19
- pomiar agresji 55–58
- przestępstwa z użyciem przemocy i kobiety 20–27
- różnice między płciami 20, 25–27, 29
- teorie biologiczne 19, 27–42, 268–270
- teorie ewolucyjne 19, 28–30, 280
- teorie porównawcze 19–20, 24–27
- teorie psychologiczne 19–20, 25, 44–54

- teorie społeczne 19, 25, 30–31
 - wpływ środowiska 28–34, 42–44
- terapia interakcji rodzic–dziecko 107
- terapia poznawczo-behawioralna (CBT) 107
- terapia poznawczo-behawioralna skoncentrowana na przemoc 107
- terapię oparte na dowodach naukowych (EBT) 107
- terroryzm 219, 230
- testosteron 34–35
- testy projekcyjne 56–57
- Thompson, Dena 238
- Thornton, Sara 235–236
- Thrailkill, Charlotte Mae 175
- Toppan, Jane 257, 267, 269
- tortury 145, 220, 267
- trauma 130
- trucie
- przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 85
 - seryjne morderstwa 257, 270–272
 - zabójstwo 238

U

udzielone zaburzenia pozorowane zob. przeniesiony zespół Münchhausena (MSBP)

układ limbiczny 40–42

ukrywanie ciąży 185–188

uprzedmiotowienie 197–199

Ursinus, Sophie 270–271

W

wcześniejsza wiktylizacja 161–162

Webb, Dena zob. Thompson, Dena

West, Fred 274

West, Rose 260, 274

węzły afektów doświadczeniowych 50

Wood, Cathy 276–277

wpływ środowiska 28–33, 42–44; zob. też społeczne teorie agresji

wrogość 19, 53

współudział w przestępstwie 153–156, 273–278

wstępujący układ siatkowaty (RAS) 269
 wstyd uwarunkowany kulturowo 75
 Wuornos, Aileen 252, 255–257, 269
 wykorzystywanie seksualne dzieci
 – agresja seksualna kobiet 151–170
 – dewiacyjne pobudzenie i choroba psychiczna 159–161, 171–173, 176, 178
 – kwestie prawne 167–170
 – nieletnie przestępczynie seksualne 176–178
 – ocena i leczenie 170–176
 – pornografia dziecięca i Internet 162–163
 – recydywa 170–176
 – rozpowszechnienie 151–152
 – różnice między płciami 152–156
 – seryjne morderstwa 273–276
 – skutki u ofiar 163–165
 – teorie agresji 23–24
 – typologie 156–159
 – wcześniejsza wiktymizacja 161–162
 – współudział w przestępstwie 153–155, 168–170
 wysoka temperatura 42–43
 wywiady 57–58
 wzgórze 41, 268
 wzorce do naśladowania 45–48

Z

zabójstwa 217–247; zob. też dzieciobójstwo
 – dziewczęta, które zabijają 238–245
 – ludobójstwo 218–224
 – morderstwo 231–245
 – morderstwo masowe 219, 225–230
 – pojęcia i definicje 218
 – przemoc uliczna 242–245
 – przemoc w związku intymnym 123–124
 – rodzaje zabójstw 218–246
 – samobójstwo 225–226, 229–230, 246
 – teoria ewolucji 64–67
 – teorie agresji 37
 – zabijanie dla pieniędzy 237–238
 – zabijanie ze strachu 234–237

– zabijanie z miłości 232–234
 – zabójstwa członków rodziny 238–242
 – zabójstwa dzieci przez kobiety 194–197, 273–276
 – zabójstwa rodzinne 98
 – zabójstwo nieumyślne 231, 245–246
 – zabójstwo umyślne 231, 245–246
 zaburzenia kontroli impulsów 228
 zaburzenia nastroju 88
 zaburzenia osobowości 88–95, 130–133, 263–265
 zaburzenia zachowania
 – przemoc wobec dzieci i zaniedbywanie dzieci 93–94
 – przemoc w związku intymnym 132
 – seryjne morderstwa 257
 – zabójstwo 239
 zaburzenia związane z używaniem substancji psychoaktywnych 88–89, 255
 zaburzenie eksplozywne przerywane 228
 zaburzenie osobowości z pogranicza (border-line) 130
 zachowania grupowe 52–53
 zakład poprawczy 165, 258–259
 zamachowcy samobójcy 229–230
 zamieszki 52–53
 zaprzeczanie ciąży 186–188
 zasada ryzyko–potrzeby–responsywność 175–176
 zatłoczenie 43
 zazdrość 232–234
 zbrodnie przeciwko ludzkości 221–223
 zemsta zob. odwet
 zespół nagłej śmierci łóżeczkowej (SIDS) 86–87, 192–193, 208
 zespół XYY 30
 zjawisko pseudokomandosa 225–226

Ż

żonobójstwo 66

Opracowanie indeksu: Neil Manley

Copyright © 2015 John Wiley & Sons, Ltd.
Helen Gavin, Theresa Porter, *Female Aggression*

All Rights Reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with Stanisław Andreski Scientific Society Association and is not the responsibility of John Wiley & Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley & Sons Limited.

Copyright © 2026 for the Polish translation by Anna Binder

Przekład: Anna Binder
Redakcja: Marcelina Sobczak
Korekta: Wojciech Czus
Skład: Dariusz Niezgoda
Projekt graficzny: Michał Dziadkowiec

Złożono krojami *STIX Two Text* Rossa Millsa, Johna Hudsona i Paula Hanslowa oraz *Suisse Int'l* Iana Party'ego

ISBN 978-83-68502-14-5
e-ISBN 978-83-68502-15-2

Wydanie I
Kraków 2026

Towarzystwo Naukowe im. Stanisława Andreskiego

Email: kontakt@tnsa.pl
Facebook: tnsa.pl
Instagram: tnsa.pl